

Învățământul confesional catolic din Transilvania în timpul domniei lui Iosif al II-lea

CUPRINS

INTRODUCERE.....	4
1. INFLUENȚA EVENIMENTELOR ISTORICE ALE EPOCII ASUPRA POLITICII ȘCOLARE A ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA.....	18
1.1. Caracterizarea generală a situației din Transilvania în secolele 17–18.....	20
1.2. Consolidarea asupririi habsburgice din Transilvania în secolul 18.....	28
1.3. Biserica greco-catolică unită și învățământul în limba română.....	32
1.4. Reînțoarcerea la Alba Iulia a episcopului romano-catolic.....	37
1.5. Domnia împărătesei Maria Terezia (1740–1780).....	39
1.6. Iosif al II-lea – de la coîmpărat la suveran absolut.....	49
1.7. O nouă mișcare de idei – iluminismul.....	74
2. ANTECEDENTELE POLITICII ȘCOLARE ALE ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA.....	91
2.1. Învățământul iezuit.....	92
2.2. Situația învățământului din Transilvania între anii 1773–1776.....	118
2.3. De la Ratio Educationis I. la Norma Regia.....	125
2.3.1. Antecedentele lui Ratio Educationis I.....	125
2.3.2. Ratio Educationis I.....	139
2.3.3. Inspekția școlară din Transilvania în timpul domniei lui Iosif al II-lea.....	156
3. POLITICA ȘCOLARĂ TRANSILVĂNEANĂ A ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA.....	168
3.1. Politica bisericească a împăratului Iosif al II-lea.....	170
3.2. Politica școlară a împăratului Iosif al II-lea.....	173
3.3. Norma Regia.....	175
3.3.1. Editarea Normei Regia.....	175
3.3.2. Neajunsurile Normei Regia.....	185
3.3.3. Reglementări pentru școlile triviale.....	189
3.3.4. Cursurile de vară și de iarnă conform reglementărilor Normei Regia.....	194
3.3.5. Efectele naționale ale politicii școlare a împăratului Iosif al II-lea.....	201
4. GIMNAZIILE CATOLICE DIN TRANSILVANIA DE LA FONDAREA LOR PÂNĂ LA DOMNIA ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA.....	209
4.1. Gimnaziul Romano-Catolic de la Alba Iulia.....	210
4.1.1. Antecedentele gimnaziului catolic de la Alba Iulia.....	210
4.1.2. „Gymnasium Regium”.....	223
4.2. Gimnaziul Principal Romano-Catolic de la Cluj.....	228
4.2.1. Fondarea iezuită a instituției.....	228
4.2.2. Viața școlară condusă de piariști.....	234
4.3. Gimnaziul Principal Romano-Catolic de la Șumuleu-Ciuc.....	238
4.3.1. Gimnaziul principal de la Șumuleu-Ciuc de la mijlocul secolului al 17-lea până la 1725.....	238
4.3.2. Gimnaziul principal de la Șumuleu-Ciuc de la 1725 până la ordinele de reglemenări școlare ale împărătesei Maria Terezia.....	245
4.3.3. Sistemul didactico-educativ al gimnaziului pr. de la Șumuleu-Ciuc.....	247
4.3.4. Gimnaziul principal de la Șumuleu-Ciuc de la ordinele de regle- mentări școlare ale împărătesei Maria Terezia până la anul 1790.....	249
4.4. Gimnaziul Romano-Catolic de la Târgu-Secuiesc.....	256

4.4.1.	Fondarea de la Estelnic.....	257
4.4.2.	Școala de la Kanta (parte a orașului Târgu-Secuiesc).....	265
4.5.	Gimnaziul Romano-Catolic de la Odorheiu-Secuiesc.....	269
4.5.1.	Antecedente – Gimnaziul „Mic” iezuit.....	269
4.5.2.	Efectul reformelor școlare iluministe.....	274
4.5.3.	Directorii și profesorii gimnaziului.....	276
4.5.4.	Prefectul de școală.....	279
4.5.5.	Biblioteca.....	281
4.5.6.	Convictul.....	283
4.5.7.	Elevii școlii.....	285
4.6.	Istoria Gimnaziului Romano-Catolic și a convictului de la Târgu-Mureș.....	292
4.7.	Istoria școlii catolice de la Sibiu.....	307
5.	CONSECINȚELE POLITICII ȘCOLARE ALE ÎMPĂRATULUI IOSIF AL II-LEA...	313
6.	ANEXE.....	321
7.	ABREVIERI.....	371
8.	BIBLIOGRAFIE.....	372
9.	INTRODUCERE.....	382
10.	EINFÜHRUNG.....	393

Învățământul confesional catolic din Transilvania în timpul domniei lui Iosif al II-lea

Rezumatul tezei

Expresii cheie:

Istoria Bisericii, Istoria învățământului, Istoria științelor pedagogico-didactice, școala catolică transilvăneană, învățământul confesional catolic, Curtea de la Viena, Guvernul Regal al Transilvaniei, domnia Mariei Tereza, domnia lui Iosif al II-lea, școala iezuită, Ratio Studiorum, Ratio Educationis I., „Allgemeine Schulordnung”, Norma Regia, politica eclesiastică, politica școlară, sistem școlar, învățământul public, învățământul elementar, școala trivială, gimnaziu, școala principală, școala normală, iluminism, absolutismul iluminat, reforma școlară, limba de predare, învățământ în limba română, regulament școlar, curriculum, manuale școlare, învățător, profesor, prefect de școală, director.

Ideea scrierii tezei mele de doctorat mi-a fost „dictată” în primul rând de activitatea mea didactică. În legătură cu aceasta din urmă, în nenumărate cazuri am avut ocazia să mă documentez din sursele bibliografice aparținând Istoriei Bisericii, sau din cele ce țin de istoria învățământului și a științelor pedagogico-didactice variate accesibile.

Începând cu anul 2002, anul numirii mele ca inspector școlar general-adjunct arhidiecezan, am ajuns foarte aproape – și în mod fizic – de sursele amintite mai sus, păstrate în Arhiva Arhidiecezană de la Alba Iulia, reprezentând moștenirea acelei perioade (care pornind din anul 1773 s-a îmbogățit cu câteva – dar nu mai mult cu 20 – documente pe an), care face obiectul tezei mele. Numeroase dintre aceste acte „se destăinuie” cu legitimitate personală redând aspectele școlii catolice transilvănene, cu mai bine de două sute de ani în urmă.¹ Prin analiza, transcrierea, traducerea sau explicarea lor, aceste documente au trezit uneori nostalgia timpurilor vechi prin aspectul lor minuțios, altele au „grăit” despre situații școlare mizere, fără o infrastructură minim-necesară... Dar în spatele acestor aspecte puteam zări mereu figura „pedagogului” etern (παιδαγωγός), în esență același – din antichitate, traversând vremurile de acum două secole și până în prezent –, care, cinstindu-și propria vocație, nu a cruțat niciun efort ca să devină un educator de nădejde al multor generații de discipoli.

La terminarea studiilor teologice, în lucrarea de licență m-am ocupat tangențial cu probleme de școală. Disertația de masterat a însemnat mult mai mult în această privință: a oferit

¹ Vezi: SZÖGI László: *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára*. Gyulafehérvár–Budapest 2006. 128.

teme legate direct de Istoria Bisericii, în cadrul cărora atenția mea s-a fixat pe problematica învățământului confesional catolic. În prezenta teză am dorit realizarea unei întregiri a acestei teme.

Atașamentul meu permanent și timpuriu față de cuvântul scris mi-a înlesnit cercetările în biblioteci și arhive. Mi-a fost de mare ajutor în mod decisiv Arhiva Arhidiecezană de Alba Iulia, respectiv alte arhive și biblioteci din țară: Biblioteca Documentară de la Odorheiu-Secuiesc, Arhivele Statului din Miercurea-Ciuc (unde „in vivo” am avut ocazia să răsfoiesc albumul gimnaziului principal de la Odorheiu-Secuiesc – „Album Gymnazii”), Biblioteca Institutului Teologic Romano-Catolic „Seminarium Incarnatæ Sapientiæ” din Alba Iulia, arhiva Școlii Romano-Catolice de Cantori din Alba Iulia, tot în această localitate Biblioteca „Batthyaneum” și Arhivele Statului (e drept, acestea din urmă având documente școlare numai începând din anul școlar 1887–1888), iar de la Cluj Biblioteca Universitară și Arhiva Status.

Cercetările substanțiale făcute de către propria-mi persoană au menirea de a îngloba situația școlară într-o perioadă istorică destul de îndepărtată în timp, prezentarea ei detaliată, componentele² sale originale și neprelucrate până în prezent, îmbogățind bibliografia de specialitate. Tocmai din acest motiv, pentru atingerea acestui scop, cuprinsul actualei teze se axează pe acea linie a Istoriei Bisericii și a istoriei în ansamblu, care se leagă de învățământ, de dezvoltarea învățământului și de schimbările produse în timp în domeniul școlar.

Titlul tezei – *Învățământul confesional catolic din Transilvania în timpul domniei lui Iosif al II-lea* – pare restrictiv, dar, ca să putem privi în ansamblu tema abordată, într-un context de interferență socio-filosofico-istoric, respectiv didactic și socio-didactic, am găsit importantă și motivată începerea dezbaterii acesteia pornind dintr-un punct ca și cronologie istorică mai îndepărtat. Dezvoltarea și diferențierea în timp a învățământului din Transilvania au fost fundamental influențate și dirijate de punctele de cotitură ale evenimentelor istorice, respectiv de curentele novatoare ale vieții spirituale și culturale. Efectele cu ”bătaie lungă” ale acestor influențe determinante s-au valorificat pe parcursul istoriei, și într-un sens chiar și în prezent. Asemănător unor principii pedagogico-didactice ale lui *Iohannes Amos Comenius (Ján Amos Komenský)* (1592–1670) marele pedagog și gânditor ceh, ale cărui reguli și practici introduse pe plan pedagogic și didactic sunt valabile și astăzi, nu au mai puțină influență asupra vieții școlare și unele reglementări și practici ample în activitatea didactică ca cele implementate de *Ratio Studiorum*, *Ratio Educationis* sau *Norma Regia*, chiar dacă se pot recunoaște numai în fragmente sau în fracțiuni.

² A *Gyulafehérvári Főegyházmegeyi Levéltárban fellelhető Tanfelügyelőségi és iskolaügyi iratok anyagáról* van szó. (Este vorba despre documentele școlare cercetate în Arhiva Arhidiecezană de Alba Iulia.)

Teza mea de doctorat conține cinci capitole, după cum urmează:

- 1.) *Epoca istorică determinantă a politicii școlare a împăratului Iosif al II-lea,*
- 2.) *Antecedentele istorice ale politicii școlare a împăratului Iosif al II-lea*
- 3.) *Politica eclesiastică și școlară a împăratului Iosif al II-lea*
- 4.) *Situația Școlilor gimnaziale catolice din Transilvania văzută prin prisma reglementărilor școlare Ratio Educationis și Norma Regia*
- 5.) *Consecințele politicii școlare ale împăratului Iosif al II-lea – capitole cărora bineînțeles că le-am adăugat la început *Cuprinsul*, *Întroducerea*, iar la sfârșit *Abrevierile*, *Anexele*, respectiv *Bibliografia*.*

Învățământul confesional catolic a luat ființă și s-a dezvoltat de-a lungul secolelor între coordonate istorice bine definite. Din acest motiv în *primul capitol* am analizat cronologic acele evenimente istorice care au precedat epoca iluminismului, respectiv care s-au dovedit a fi determinante acestui curent spiritual. Aceste evenimente aparținând sfârșitului secolului al XVII-lea marcat de războaie, de cotropiri nimicitoare tătaro-turcești, s-au finalizat prin schimbarea forțelor de putere dominante în spațiul Europei Central-Estice.

Exprimându-mă cu ajutorul cuvintelor cronicarului *Nagyajtai Cserei Mihály*: „jugul de lemn turcesc a fost înlocuit cu jugul de fier habsburgic”, care scot la iveală în mod figurat diferența dintre subiectele schimbării de asupritori, vedem că aceasta devine deja o experiență istorică pierdută în negura timpurilor.

Reorganizarea administrativă a Transilvaniei s-a desfășurat conform conceptului *Diplomei Leopoldine*³ care a legitimat asuprirea habsburgică a Transilvaniei, document reformulat de mai multe ori, și ulterior „îmbunătățit” prin *Rezoluția Alvincziana* și *Punctele Mikes*. Conform „dispozițiilor” diplomei s-a format *Guberniul (Consiliul Gubernial Regal sau Consiliul Provincial* – organ colectiv compus din 12 membri, care avea rolul de a-l ajuta pe guvernatorul Transilvaniei să administreze provincia) cu aparatul propriu și cu funcționarii săi, care aduce un aspect total nou în administrația transilvăneană, respectiv pune în practică puterea de stat conform dispozițiilor Curții de la Viena.

Este de la sine înțeles că aceste schimbări sociale și politice produse, au avut și efectele lor confesionale. Principiul „trei națiuni și patru religii recepte” considerat a fi solid în timpul existenței principatului transilvănean (1556–1690) s-a destrămat atât din punct de vedere etnic, cât și religios, pe de-o parte din cauza faptului că noul suveran era catolic, iar pe de altă parte această

³ *Diploma Leopoldină*, document editat de împăratul Leopold I. – Viena, 4 decembrie 1691.

întorsătură putându-se motiva prin faptul că populația românească din Transilvania începutului secolului al XVIII-lea a atins majoritatea. La acest aspect se adaugă experimentul de recatolicizare al habsburgicilor, și în acest proces observându-se intenția lor vădită de a câștiga populația română în favoarea catolicismului. Parțial acestei aspirații i se poate datora întemeierea Bisericii Greco-Catolice (Unite), la care au contribuit în mod semnificativ aristocrați catolici transilvăneni de seamă, ca baronul *István Apor*, trezorierul reginei, unul dintre cei mai înstăriți și însemnați oameni ai Transilvaniei acelei epoci.

Aparent, această parte a tezei pare a nu fi legată organic de tema principală, însă trebuie să menționez, că – dacă luăm în considerare faptul că în acele timpuri mulți dintre copiii acelor care și-au asumat unirea cu Roma au frecventat gimnaziile catolice existente, – tocmai în această perioadă discutată a luat ființă sistemul școlar greco-catolic, cu centrul spiritual la Blaj.

Din punct de vedere al catolicismului este un pas important, că după un secol și jumătate – trecând de o perioadă în care mai degrabă formal a ființat vicariatul romano-catolic – Curtea de la Viena a reinstituat integral Episcopia Romano-Catolică din Transilvania cu sediul străvechi la Alba Iulia. Mai mult decât atât, episcopul romano-catolic transilvănean primește funcție importantă în Gubernium. Totodată, o parte dintre bunurile bisericesti confiscate (biserici, școli) în timpul principilor reformați, au fost retrocedate proprietarilor catolici de odinioară. Episcopii⁴ care au ocupat în această perioadă scaunul episcopal de la Alba Iulia au jucat un rol hotărâtor în învățământul confesional catolic transilvănean. Pentru a mări prestigiul episcopului romano-catolic, împăratul Carol al III-lea⁵ l-a numit prim-consilier al Guberniului, episcopul putând astfel prezida ședințele de consiliu în absența guvernatorului. Episcopul a urmărit permanent situația și nevoile școlilor prin inspectorul general diecezan numit de el.

Pe la jumătatea secolului în Imperiul Habsburgic s-au produs schimbări semnificative. Carol al III-lea a introdus în 1723 *Pragmatica Sancțiune*, care a permis moștenirea tronului Monarhiei și de către descendenți de sex feminin. Drept consecință a acestei reglementări a urmat dominația de 40 de ani a împărătesei/reginei Maria Tereza (1740–1780).

În vederea conducerii și supravegherii de către stat a învățământului public, primele încercări palide s-au produs încă din timpul dominației lui Carol al III-lea, dar Maria Tereza va fi aceea, care va recunoaște pe la jumătatea secolului al XVIII-lea importanța covârșitoare a învățământului în viața imperiului, creând din acesta o chestiune centrală a tuturor provinciilor

⁴ ...András (1696–1712), baronul Mártonfi György (1713–1721), baronul Mednyánszky László (1722–1724), baronul Antalfy János (1724–1728), baronul Sorger Gergely (1729–1739), baronul Klobusiczky Ferenc dr. (1741–1748), baronul Sztojka Zsigmond Antal dr. (1749–1759), gr. Batthyány József dr. (1759–1760), baronul Bajtay József Antal OSchP (1760–1772), Manzador Piusz OBarn (1772–1774), gr. Kollonitz (Kollonich) László (1775–1780), gr. Batthyány Ignác (1780–1798), Mártonffy József SJ (1799–1815)...

⁵ III. Károly néven magyar király, VI. Károly néven német-római császár. (Cu numele Carol al III-lea – rege al Ungariei, iar cu numele Carol al IV-lea – împărat germano-roman.)

Monarhiei. După o perioadă relativ lungă, de minuțioasă pregătire și redactare, în 1777 se editează cea mai importantă lege a învățământului, numită *Ratio Educationis*, prin reglementările căreia învățământul este axat pe principii noi, și pentru prima dată în istorie este separată organizarea și conducerea sistemului școlar de biserică, pe motiv că învățământul constituie o chestiune publică – „Die Schule ist und bleibt ein Politikum”.⁶ Tot pentru prima dată în istorie a fost introdus învățământul de bază obligatoriu și concomitent gratuit (care primește mai târziu un accent pronunțat prin decretele școlare editate de împăratul Iosif al II-lea), toate acestea având ca și finalitate dorința de a produce supuși loiali Monarhiei.

Premergător apariției legii școlare mai sus amintite, papa Clement al XIV-lea prin Bula intitulată *Dominus ac Redemptor* în anul 1773 a desființat ordinul iezuit, care – pornind de la apariția programei școlare *Ratio Studiorum* în 1599 – a dominat învățământul european timp de aproape două secole.

Această programă a iezuiților a fost criticată de foarte multe ori. Pe seama acestui fapt este necesar să afirm că este ușor a critica retroactiv concepția pedagogică mai diferențiată a unei perioade, această critică putând fi îndreptățită într-o bună parte, sau eronată parțial sau total. Pe parcursul cercetărilor întreprinse pe tema acestei teze am acceptat metoda descrisă de istoricul de pedagogie Prohászka Lajos, care a afirmat că se pot aduce critici instituțiilor sau principiilor trecutului, dar într-o manieră obiectivă („imanentă”), adică se poate cerceta măsura în care acestea au corespuns cerințelor acelei epoci. Însă și în această situație există un serios impediment din cauza căruia putem lua în considerare ca fiind argumentabilă destul de slab și critica aceasta obiectivă.

Persistă întrebarea: de unde am putea ști în prezent punctul de referință al acelor vremuri?! O eră istorică se poate reconstitui din operele sale, pe baza cărora putem reconstitui trăsăturile acelei ere, pe baza cărora putem redacta cerințele, idealurile caracteristice ale perioadei respective, pe care le putem asemui cu realitatea efectivă. Dar tocmai din motiv că este vorba despre reconstituire și redactare, poarta este deschisă și pentru infiltrarea unor idei sau opinii ale timpurilor mai apropiate sau chiar prezente, fapt care poate duce chiar la falsitatea criticii noastre obiective, din punctul nostru de vedere; deoarece noi, în prezent, vedem întotdeauna și acele lucruri care s-au realizat ulterior obiectivului din trecut al cercetărilor noastre, despre care oamenii erei respective – este lesne de înțeles – nu au avut de unde să aibă cunoștință.⁷

Din punct de vedere istoric domnia împărătesei/reginei Maria Tereza a fost o perioadă relativ pașnică (nesocotind cei 7 ani de război de Succesiune Austriacă între 1740–1748), marcată

⁶ Mária Terézia híres mondata. (Propoziția vestită a împărătesei Maria Tereza.)

⁷ Vezi: PROHÁSZKA Lajos: *Az európai középkor, reneszánsz és a 16. század neveléstörténete*. Debrecen 2004, 241.

și de o semnificativă doză sentimentală din partea maghiarilor față de regină – ea încoronându-se și cu coroana Sfântului Ștefan, primul rege al Ungariei. Aceste sentimente nu au fost împărtășite de Iosif al II-lea, care – după o perioadă de 15 ani de coîmpărățire/coregență (1765–1780) – a devenit *domnitorul absolutist iluminat* al Monarhiei, fiind ferm convins că eșecul său politic se datorează faptului că prin concepția sa el a precedat cu mult propria eră istorică.

Aparțin perioadelor istorice ale secolului al XVII-lea marile răscoale populare, care au influențat (și în unele cazuri chiar au determinat) viața socială – și în cadrul acesteia- viața școlară a Transilvaniei. Printre aceste mari frământări populare amintim Răscoala grănicerilor secui din 1764, numită *Siculicidium*⁸, respectiv răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan din 1784. Aceste situații fulminante au persistat în perioada de domnie a lui Iosif al II-lea, fiind întreținute de șirul de reforme nepopulare, ca cea de limbă, care – chiar într-o formă mascată – a fost în detrimentul limbilor naționalităților monarhiei, și în mod special a avut intenția să restrângă aria de folosință a limbii latine în cancelariile vremii, sau chiar s-o elimine, introducând în locul ei limba germană. Această reglementare din urmă a avut efect de asemenea restrictiv și asupra folosirii limbii maghiare, ceea ce a dus la o rezistență îndârjită și din partea populației maghiare. Reglementarea lingvistică a avut un efect negativ atât asupra școlilor cât și asupra activității oficiilor administrației. La sfârșitul domniei sale, recunoscând că politica sa a dat greș, împăratul a revocat (exceptând trei dintre ele) reformele, pe care le instituise.

În *partea secundă* a tezei mele de doctorat, pe marginea temei *Antecedentele istorice ale politicii școlare a împăratului Iosif al II-lea* analizez dezvoltarea învățământului (și în cadrul lui cel confesional catolic) cu un accent pronunțat pus pe situația școlară a secolelor XVII-XVIII. Dintre cele *trei mari epoci*⁹ ale învățământului public autohton, conform tematicii tezei mele, proporțional își ocupă spațiul partea întâi a epocii a doua, care ține de la redactarea și editarea lui *Ratio Educationis*, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, înglobând la mijloc politica școlară a împăratului Iosif al II-lea.

Epoca aceasta este marcată prin conștientizarea din partea statului a importanței învățământului public, și pe parcursul extinderii în întregul continent european a ideilor iluministe se observă o pronunțată străduință de a separa treptat sistemul școlar de Biserică – proprietara exclusivă de până atunci a școlii. Concomitent cu acest fapt, statul se folosește de școală în vederea atingerii scopurilor propuse pe plan social și politic, care implementează în mod constant

⁸ Valoarea numerică a cronosticonului SICVLICIDIVM este 1764.

⁹ I. de la regele Szent István până la editarea de către Maria Tereza a lui *Ratio Educationis*, 1000–1777.;

II. epoca școlilor naționale, de la 1777 – până la 1848; III. epoca învățământului modern – începând din 1848.

și determinant elementul laic în învățământ, prin urmarea tuturor acestor demersuri învățământul transferându-se în sfera de decizie a suveranului absolut.

Această epocă este cea a *școlilor naționale*, caracterizată prin înființarea școlilor de stat. Până ce școlile catolice existente recunosc trăsătura conducătoare a statului, pe atunci cele protestante își păstrează sistemul lor tradițional, dezvoltându-se mai departe independent de școlile aflate sub conducerea statului. Tot în această perioadă se fac primii pași pentru înființarea școlilor normale, care să asigure pentru viitorul învățământului instruirea cadrelor didactice necesare.

Și la acest capitol am găsit ca fiind oportună începerea tratării fenomenelor școlare ale vremurilor antecedente, și anume de la prezentarea sistemului școlar iezuit, care timp de 175 de ani a determinat învățământul catolic, și care a putut ființa în acest răstimp îndelungat prin faptul că a reprezentat un sistem educațional ingenios conceput și bine organizat, cu rezultate excelente recunoscute – în pofida unor critici – atât la vremea respectivă, cât și ulterior.

În această parte a tezei m-am străduit să prezint tematic și în detalii sistemul școlar iezuit, fundamentul său spiritual, curriculumul cât și metodele, strategiile sale didactice, respectiv unele trăsături care în zilele noastre pot părea interesante, și nu în ultimul rând secretul eficacității sale. Aparține fiecărei analize serioase și trecerea în revistă a posibilelor aspecte negative, demers pus în practică și cu această ocazie, la care am apelat la metoda criticii imanente – prezentate mai sus.

Din această motivație am găsit oportună, la cotitura dintre Evul Mediu și cel Nou, detalierea celui mai însemnat curent cultural – iluminismul, ce s-a afirmat în secolul al XVIII-lea având la bază ideea de supremație a rațiunii.

Perioada iluminismului a avut o influență hotărâtoare nu numai asupra vieții sociale a statului și asupra științei, ci a deviat chiar cursul culturii într-o direcție nouă. Până în această perioadă cultura era numai privilegiul unora, dar începând a devenit un bun comun, accesibil tuturor.

Școala, care s-a plasat timp de secole înafara sferei și grijii statului, a intrat dintr-odată în centrul atenției puterii politice. S-a transformat într-o convingere puternică faptul, că școala este un mijloc al fericirii omului, și statul nu poate neglija îmbrățișarea acestui factor important. Concomitent cu această transformare a percepției celor legate de educație și învățământ, s-a fortificat într-un principiu politic faptul, că absolut toți – chiar și cei aparținând celei mai sărace clase sociale – au dreptul la învățământul elementar, și din această cauză statul este nu numai interesat, ci chiar obligat să asigure dezvoltarea instituțională a învățământului.

Dacă analizăm străduințele culturale ale acestei perioade, și aruncăm o privire la literatura vremii, ne dăm seama foarte repede, că într-un timp relativ scurt s-au înmulțit edițiile care prelucrează teme ale educației și școlii, respectiv care reflectă cu o intensitate nemaivăzută

influența asupra dezvoltării școlii a unor reprezentanți iluminați de seamă ai vremii, filosofi și savanți naturaliști (*René Descartes, Thomas Hobbes, John Locke, Robert Boyle, Montesquieu / Charles de Sécondat, Voltaire / François Marie, Denis Diderot, Jean le Rond d'Alembert, Jean-Jacques Rousseau*). Nu degeaba a fost numită frecvent această perioadă ca fiind „secolul pedagogiei”. Atenția s-a orientat mai cu seamă asupra învățământului de bază și asupra școlii triviale, extinzându-se apoi și asupra școlilor medii, respectiv superioare. În cazul fiecăreia s-a accentuat, că absolut toate demersurile – care privesc dezvoltarea învățământului – sunt în concordanță perfectă cu străduința statului de a sluji binele comun.

Tot acest tablou mai sus schițat nu ar fi întreg, dacă nu am trata și problematica francmasoneriei, care se dorește a-și avea rădăcinile în trecut, dar de fapt ea este produsul Evului Nou, și care, la rândul ei, și-a adus aportul său specific la diferențierea spirituală, respectiv la dezvoltarea școlară a epocii.

Terminând cu prezentarea influențelor spirituale, ale căror consecințe s-au resimțit și în actul de interzicere a ordinului iezuit, am continuat cu descrierea sistemului școlar piarist, care a intrat cu succes în locul iezuiților între anii 1773–1776. Piaristii în puține locuri au reușit să se înrădăcineze în Transilvania (mai cu seamă la Cluj).

Concomitent cu diferențierea și devenirea mai complexă a vieții spirituale suntem martori ai trezirii aspirațiilor naționale în cazul tuturor popoarelor componente, fenomen care a cauzat nu numai mișcări sociale în Monarhie, dar și o dezvoltare explozivă și proprie – în cazul fiecărei naționalități în parte – a vieții culturale. La această tematică a capitolului, am prezentat în special dezvoltarea culturii și a conștiinței naționale a populației române din Transilvania în secolul al XVIII -lea, deoarece acest fenomen istoric va fi hotărâtor și pentru posteritate.

Pe parcursul *capitolului al treilea* ajungem în imediata apropiere a conținutului titlului principal al tezei, prezentând și analizând *politica eclesiastică și școlară a împăratului Iosif al II-lea*, antecedentele, respectiv procesele întregitoare ale acesteia.

Pe planul politicii școlare, împăratul Iosif al II-lea, a transformat tot *învățământul public* într-o instituție de stat. Politica sa școlară este o continuare naturală a politicii educaționale începute de Maria Tereza, dar la un nivel mai înalt, mai hotărât și mult mai radical.

Perioada direct premergătoare a iosefinismului, este marcată de editarea în 1777 de către împărăteasa Maria Tereza a primului *Ratio Educationis*, care este documentul tipărit al procesului de reformă școlară. Precedând activitatea de redactare a primului *Ratio Educationis*, Maria Tereza – în 1760 – a înființat *Comisia aulică de studiu pentru conducerea treburilor școlare* cu destinația de a studia situația școlară a diferitelor provincii ale Monarhiei, de a strânge date despre aceste situații școlare studiate, și de a elabora propuneri de reformă. Mai întâi învățătorul vienez *Joseph*

Messmer, apoi consilierul din Austria-Inferioară *Franz Hägeli*, respectiv *Felkel*, *Martini* și *Leonard Gruber* au încercat reformarea sistemului de învățământ cu născocirea a diferite modele, dar toate sortite eșecului. După acestea, specialiștii austrieci timp de aproape 15 ani au căutat – fără succes – posibile rezolvări. Între timp s-a răspândit vestea dezvoltării grandioase a sistemului școlar din Silesia prusiacă, bazată pe principii noi, neutilizate până în acel moment. Astfel s-a îndreptat atenția reginei spre personalitatea lui *Johann Ignatz Felbiger* (1724/1725?–1788) călugăr augustinian de o vastă cultură, care a transformat în 10 ani sistemul școlar silesian neglijat într-unul performant. Maria Tereza s-a adresat lui *Frederic al II-lea* al Prusiei, ca să-l las pe Felbiger să meargă la Viena în vederea elaborării reformei școlare austriece. La Viena, după o jumătate de an de orientare a editat la data de 6 decembrie 1774 ordonanța școlară *Allgemeine Schulordnung*, care a reglementat fiecare aspect al școlii triviale, a introdus ordine și disciplină în școli cu stabilirea condițiilor interne și externe ale funcționării eficiente, respectiv obligativitatea frecventării cursurilor. Totodată s-a controlat foarte strict prezența elevilor, s-a stabilit alternarea perioadelor de curs cu cele de vacanță, s-a interzis ocupația secundară a învățătorilor – oferind în schimb o retribuție mai bună. Finalmente s-a introdus ținerea periodică a ședințelor cu părinții, și inspecția orelor. Toate aceste reglementări au presupus o grijă permanentă a autorităților față de școli.

În cea ce privește reformarea sistemului școlar din Transilvania, Maria Tereza trimite Guvernului la data de 23 martie 1775 ordonanța generală școlară nr. 317, conținând 19 puncte în 4 capitole, care s-au referit la întregul sistem de școală transilvănean – la universitate (școala principală), la școala latină, respectiv la seminarium, dar în primul rând la școlile triviale, cele din urmă fiind total neglijate. Împărăteasa a sperat să facă ordine cu această ultimă ordonanță școlară.

După punerea în practică a reglementărilor mai sus menționate (cu mai multă sau mai puțină reușită), a urmat elaborarea lui *Ratio Educationis I*. Baza acestei legi a educației în parte o constituia *Schulordnung*-ul lui Felbiger. În cazul învățământului din Transilvania *Ratio*-ul a avut numai un caracter orientativ, deoarece a fost elaborat după modelul austriac pentru învățământul ungar. Specialiștii de seamă ai acestei legi au fost: *József Ürményi*, *Dániel Tersztyánszky*, *Pál Makó* și *Ádám Kollár*.

Privind conținutul lui *Ratio Educationis I* putem constata, că el însumează o voință centralizată caracteristică absolutismului iluminist, care s-a extins – prin structura sistemului școlar, prin curriculum și metode didactice, până la finanțarea școlilor și inspecția școlară – asupra tuturor elementelor esențiale ale învățământului conceput ca sistem.

Ca o continuare a acestei concepții, în cazul școlilor triviale *Ratio*-ul ordonă ca învățătorii să întocmească anual *tabele exacte* despre copii de vârsta școlară. Inițial să fie înființate școli măcar în acele sate, care au parohii, iar unde aceasta lipsește, dar în împrejurime sunt cel puțin o

sută de copii de vârstă școlară, să se înființeze o școală comună. În caz că o școală nu mai poate școlariza elevi, *nici unul nu poate să rămână fără a fi școlarizat*, ci elevii aflați în această situație trebuie distribuiți prin școlile învecinate. Reglementarea nu exclude clerul din învățământ, din contră, *preoții locali sunt însărcinați cu supravegherea școlilor*, iar rezolvarea problemelor economice revine conducerii comunelor.

Pe seama prezentării în teză a elementelor mai sus enunțate, din textul original am luat (în traducere maghiară) paragrafele adecvate ale legii *Ratio Educationis I*. Pe lângă acestea m-am străduit să utilizez și acele documente originale în limba germană (scrise cu caractere gotice), care se găsesc în Arhiva Arhidiecezană de la Alba Iulia. Unul dintre acestea ne informează despre starea școlilor din Turda/Thorda/ făcându-ne cunoscute niște amănunte interesante, ba chiar surprinzătoare nu numai despre școli, ci și despre învățători, celelalte caracterizând și descriind cursurile de vară și de iarnă, caz în care am ales intenționat anul 1786, acesta fiind la mijlocul perioadei de dominație a lui Iosif al II-lea.

Reflectând asupra politicii școlare a împăratului Iosif al II-lea, pe scurt îi putem caracteriza activitatea astfel: *scopul lui principal a fost dezvoltarea învățământului elementar, a învățământului public*. Dat fiind faptul că pentru situațiile specifice transilvănene *Ratio*-ul a fost imposibil de utilizat, Maria Tereza a însărcinat o echipă de specialiști cu elaborarea unui proiect de reglementare școlară, care să ia în considerare raporturile caracteristice din Transilvania. Astfel a luat ființă *Norma Regia*, a cărei muncă de redactare a fost condusă de distinsul pedagog și teolog *József Mártonfi*, directorul general (inspector) al școlilor naționale (elementare) transilvănene – viitorul episcop romano-catolic de la Alba Iulia. (Aici aș dori să remarc faptul, că sursele tipărite existente, care prelucrează teme asemănătoare prezentei teze, se ocupă foarte puțin cu rolul organizator și coordonator al treburilor școlare al lui Mártonfi. Acest vid doresc să-l completez câtuși de puțin în prezenta teză, evocând detaliat personalitatea și activitatea lui Mártonfi, pe baza documentelor originale – unele întocmite chiar de dânsul (procese-verbale despre situația școlară) – păstrate în Arhiva Arhidiecezană de la Alba Iulia.

La elaborarea reglementării școlare *Norma Regia*, pe lângă *József Mártonfi* au participat specialiști ai școlii din epoca respectivă: canonicii *György Szegedi* și *Ferenc Török*, *József Kováts* și *József Cserei*, profesorii Gimnaziului Piarist, respectiv *István Pállya*, rector al Academiei „Theresianum” din Cluj.

Norma Regia constituie primul document școlar al învățământului transilvănean, care a fost editat în luna mai 1781 – numai după trecerea în neființă a Mariei Tereza. Documentul are două părți principale: prima parte reglementează *administrarea școlii*, iar partea secundară conține *regulamentul școlar și curriculum*-ul. Înafara a câtorva paragrafe *Norma Regia* în întregime s-a

referit la învățământul mediu (numit în aceea vreme – gimnazial). Norma a avut și neajunsuri, care însă nu pot minimaliza însemnătatea sa pentru sistemul școlar din Transilvania.

Tot în acest capitol al treilea am găsit ca fiind oportună includerea unor tabele și remarci statistice originale, care au ieșit la iveală pe parcursul cercetărilor noastre în arhiva arhidiecezană. La aceste documente am reușit să depășesc dificultățile cauzate de caracterele gotice și de arhaismele de limbă germană. Aceste documente originale, care până în momentul de față nu au fost prelucrate în totalitate, conform aprecierii mele – au un efect specific în teză. Consider un aport esențial adus lucrării, având un caracter de noutate în abordarea temei enunțate în titlu.

Partea cea mai vastă a tezei o constituie *capitolul al patrulea*, care prezintă cele mai însemnate școli ale epocii iluministe – *gimnaziile catolice din Transilvania*. A însemnat o oarecare dilemă pentru mine durata perioadei prezentate: să încep prezentarea lor de la fondare – până la sfârșitul secolului al XVII-lea, sau să mă limitez numai la durata acelei epoci, despre care pomenește titlul – domnia împăratului Iosif al II-lea. În sfârșit am decis să aleg prima variantă, deoarece așa am găsit câtuși de puțin „întreagă” caracterizarea instituțiilor în cauză, și anume: gimnaziile de la Alba Iulia, Cluj, Șumuleu-Ciuc (Miercurea-Ciuc), Târgu-Secuiesc (Kanta), Odorheiu-Secuiesc, Târgu-Mureș și Sibiu. La prezentarea acestor școli m-am bazat în primul rând pe anuarele statistice oficiale ale școlilor (care prezentau aspecte istorice), pe însemnări oficiale, pe materialul despre situația școlară a Arhivei Arhidiecezane de Alba Iulia, pe Domus Historiile parohiale (Târgu-Mureș, Odorheiu-Secuiesc și Sibiu) și pe studiile apărute. La prezentarea instituțiilor de învățământ am intenționat să descopăr și să schițez mai ales trăsăturile specifice; toate acestea cu luarea în considerație a caracteristicilor locale, notamente în contextul lor sociologic.

A trebuit să iau la cunoștință cu regret, că foarte multe documente – pe parcursul a 250 de ani după ce au luat ființă s-au și nimicit, (au ars în incendii, au pierit din cauza nepăsării, sau chiar voit au fost distruse), numai prin unele însemnări aflate întâmplător fiind înștiințați de existența lor de odinioară.

În unele cazuri a trebuit să aleg relativ dintr-o mai mare cantitate de material documentar convergent, deoarece aceste instituții de învățământ sunt fondate de franciscani sau de iezuiți, și din acest motiv au multe similitudini, istoriile lor împletindu-se cu istoria ordinului fondator, aceasta la rândul ei având trăsături specifice situațiilor schimbătoare din Transilvania.

Ultimul *capitol, al cincelea*, conține concluziile, aprecierile, evaluările referitoare la epoca analizată, având titlul: *Consecințele politicii școlare ale împăratului Iosif al II-lea*.

În *concluzii* susțin, că politica lui Iosif al II-lea a adus o stare a lucrurilor total nouă: pentru prima dată în istoria școlii, învățământul public (de bază) a devenit instituție statală. Împăratul de fapt a fost continuatorul consecvent al politicii predecesoarei/mamei sale, Maria Tereza, dar la un nivel mai înalt, cu pași mai hotărâți și mult mai radicali.

Principalul obiectiv al politicii școlare iosefiniste a fost *dezvoltarea învățământului elementar public*. Pe marginea acestui fapt m-am străduit să confirm – asemănător celorlalte capitole –, că împăratul Iosif al II-lea a fost tipul model și consecvent al domnitorului absolutist și în același timp iluminist. Convingerile sale – care au precedat cu mult cele ale timpului său – au dus la concepția sa, conform căreia *masele populare producătoare și plătitoare de tribut constituie cel mai de folos component al statului*. Drept consecință a acestei percepții logice, a devenit o convingere, că *interesul statului pretinde ca fiecare cetățean să posede o cultură de bază și să aibă parte de o educație cetățenească*. Statului îi revine sarcina și chiar obligația să facă tot posibilul pentru *educarea, formarea unor cetățeni cu gândire și vederi iluministe*, deoarece din aceștia se pot crea niște *supuși loiali* statului, respectiv suveranului. Astfel putem afirma, că absolutismul iluminist a dorit să transfere rolul educator al învățământului totalmente în scopul slujirii politicului – ceea ce constituie, față de concepțiile trecute, o percepție fundamental nouă și modernă în istorie cât și în cadrul ei – în istoria școlii.

La sfârșitul capitolelor am plasat *Anexele*. Printre ele se găsesc acele documente și traduceri, ale căror introducere parțială sau totală în textul tezei era nejustificată, dar având un caracter pronunțat orientativ în legătură cu cele enunțate, am găsit oportună prezența lor.

Ca o însumare a celor de mai sus aș remarca faptul, că din punct de vedere metodologic, pe parcursul cercetărilor am urmat mai multe puncte de vedere.

Titlul tezei de doctorat – *Învățământul confesional catolic din Transilvania în timpul domniei lui Iosif al II-lea* – având un conținut destul de restrictiv, mi-a făcut posibilă o orientare într-un cadru limitat. Din acest motiv am găsit ca fiind acceptabilă completarea retrospectivă relativ scurtă a prezentării *istoriei și a dezvoltării vieții spirituale* a epocii studiate. Un argument important pentru susținerea acestui demers ar fi faptul că Împăratul Iosif al II-lea a domnit nu numai în decursul a 10 ani, perioadă (1780–1790) în care a fost singur pe tron, ci în prealabil el a fost coregent (1765–1780) al mamei sale – împărăteasa Maria Tereza, cu toate că avea posibilități de afirmare limitate ca domnitor.¹⁰ Această parte a tezei a presupus în primul rând competență de sinteză și capacitate de selecție, în vederea orientării adecvate în imensa bibliografie istorică editată.

¹⁰ În timpul ceregienței Iosif a administrat treburile legate de armată.

Tot din punct de vedere metodologic, pe parcursul capitolelor următoare, am procedat asemănător și în legătură cu manuscrisele analizate din arhivele menționate. Aceasta a însemnat la rândul ei de asemenea o selecție atentă și corespunzătoare temei, cu scopul propus de a alege acele acte, care relatează mai ales despre întâmplările legate de viața școlară a epocii cercetate. M-am străduit deci, ca din cantitatea de documente și acte, care au stat la dispoziția noastră, să aleg pe cele mai caracteristice și în același timp neprelucrate încă. Fără doar și poate – pe lângă cea mai bună intenție – cercetarea poate să aibă neajunsurile sale, deoarece alegerile se pot argumenta în mod polivalent, care includ puncte de vedere diferite.

În primul capitol al tezei – în special pe marginea călătoriilor lui Iosif al II-lea – m-am folosit și de cercetarea de arhivă a altora (de ex. Krisztina Kulcsár).¹¹

Pe parcursul redactării tezei am adăugat temei de fond (unde acest lucru era indicat) și aprecierile teologice și „temperat” apologetice, fiind atent la faptul de a mă exprima nepărtinitor în sensul dreptății și în spirit ecumenic.

Despre teză pot să afirm, că are un caracter interdisciplinar. Pe parcursul prezentărilor capătă un rol primordial atât disciplinele istorice ca Istoria Bisericii, Istoria Pedagogiei, cât și cele teologice: Dogmatica, Liturgica și Spiritualitatea.

Sunt conștient de faptul că este imposibil de a epuiza în mod absolut o temă de cercetare – fiind încadrați în limitele de timp și spațiu. Am însă convingerea, că prezenta teză de doctorat poate reprezenta o sursă orientativă acelor care se interesează de temele prelucrate, ba mai mult – poate să constituie punctul de pornire al unei eventuale dezvoltări.

* * *

Ca o concluzie finală putem constata, că asumarea de către stat a învățământului, considerarea lui ca fiind un caz public („Die Schule ist und bleibt ein Politikum”) a accelerat străduința produsă de epoca absolutismului iluminist, care s-a folosit de școală în mod pronunțat în vederea atingerii scopurilor statului.

În epoca istorică dată – secolul al XVIII-lea – în pofida tuturor dificultăților, pe eșichierul social treburile școlii au ajuns în centrul atenției, sistemul școlar diversificându-se, creând astfel în ajunul secolului al XIX-lea bazele învățământului în plină dezvoltare și modernizare.

Alba Iulia, 23 februarie 2010

¹¹ KULCSÁR Krisztina: *II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a temesi Bánságban 1768–1773. (Călătoriile lui Iosif al II-lea în Ungaria, Transilvania, Slavonia și în Bantul timișan între 1768–1773)*. Gondolat – MOL. Budapest 2004.